

İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU'NUN EKLEKTİK REFORMİZMİ: GELENEĞİN MODERNLEŞTİRİLMESİ ve İNKILABIN KONSERVE EDİLMESİ

*Ufuk ÖZCAN**

ÖZET

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, çağdaş Türk düşüncesinin belirli bir dönemine kendi damgasını vuran, gerek düşünsel serüveni gerekse faaliyetleri açısından mercek altına alınması gereken bir aydındır. Sosyolojinin temel tartışma konularından biri olan modernlik (Batı) ile gelenek (Türklük, İslamlık) arasındaki ilişki üzerine yaptığı çözümler dikkat çekici niteliktedir. Türkiye’de modernleşme/Batılılaşma çabalarının “gelenek” ile bağdaştırılmasına kendine özgü bir yöntemle çaba göstermiştir. Yönteminin esasında eklektik/sentezci bir bakış açısı yer alır. Bundan dolayı birbirinden farklı seçmeci okumalar onu oldukça farklı yerlerde konumlandırabilmektedir. Araştırmacının bakış açısına göre, modernist ya da mistik, Durkheimci pozitivist ya da Bergsoncu metafizikçi, laik ya da tefsirci, Kemalist ya da muhafazakâr tipolojiler içinde değerlendirilebilir. Bu türden, birbiriyle tutarsız yorumların örnekleri de vardır ve bu farklı yorumlar Baltacıoğlu’nun düşünce dünyasını bütünlüklü bir şe-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

kilde kavranılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır. Çarpıcı bir örnek, Baltacıoğlu'nun "Türk muhafazakârlığı" kapsamında değerlendirilmesidir. Kemalist inkılaplara ve Kemalizmin radikal ilkelerine hayatı boyunca bağlı kalmayı sürdüren, yeni toplumun "Yeni Adam"ının billurlaşmasına olağanüstü çaba gösteren, *Pedagojide İhtilal* kitabının yazarının böyle bir bağlam içinde değerlendirilmesi şaşırtıcıdır. Baltacıoğlu çok yönlü bir Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydınıdır. Düşünceleri pedagoji, sosyoloji, psikoloji, estetik, biyoloji, felsefe disiplinleri arasında biçimlenmiştir. Bu disiplinler arasında öne çıkan ve Baltacıoğlu'nun en çok mesai harcadığı alanlar pedagoji, sosyoloji ve sanat-estetik olmuştur. Bu makale onun bu doğrultudaki çalışmalarına odaklanarak düşünce dünyasını gelenek/muhafazakârlık/modernlik bağlamında anlamaya çalışma yolunda bir girişimdir.

Anahtar Kelimeler: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Türk Sosyolojisi, Gelenek, Muhafazakârlık, Modernizm

GİRİŞ

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, gerek yaşamı gerekse eserleri itibariyle oldukça ilgi çekici bir şahsiyet. Osmanlı'nın son dönemine -gerek II. Abdülhamid gerekse II. Meşrutiyet dönemine- ve Cumhuriyetin hem Tek Partili hem de Çok Partili yıllarına tanıklık etmiş, düşüncesi ve kalemıyla son derece üretken bir insan. Disipliner bir tarzda da üretmemiş üstelik. Yelpazesi çok geniş bir ansiklopedist beyin. Başta eğitim/pedagoji olmak üzere, psikoloji, felsefe, sosyoloji, din, edebiyat, sanat, tiyatro, çocuk, kadın, gündelik hayat konularında yüze yakın (kimine göre yüzden fazla) kitap, tam listesi dahi tutulmamış binlerce makale ortaya koyduğu biliniyor. Baltacıoğlu, kendi çağının -gözünü Cumhuriyetle açmamış- modernist Türk aydınının kimi özelliklerini şahsında barındıran, İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte meydana gelen gelişmeler karşısında genelde uyumcu, nadiren uyumsuz tepkiler göstermiş, buna rağmen aydın dramından nasibini almış bir neslin mensubu. Gene de düşünürü belirli, net bir aydın tipolojisi içine sokmakta aceleci davranmamak lazım. En azından bu makalenin konusu bu değil. Tanzimat sonrası aydınlarımızın serüvenini hazır klişelerin ötesinde kavrayabilmek için, figürler arasındaki nüans ve kutuplaşmalar, farklılıklar içinde ortaklıklar, benzerlikler içinde uyumsuzluklar, düşünsel kırılmalar ve süreklilikler, siyasi pragmatizmin yansımaları, ülkenin değişen siyasi konjonktürü, bireysel tercihler, dik duruşlar ve savrulmalar; bütün bunlar hesaba katılmalı.

Teorik-kavramsal klişelerden, zamana uygun mülahazalardan, günün cari hesaplarından uzak, biraz hayalle de beslenen bir yolculukta tanımak gerek geçmiş devir insanlarını. Her şeyden önemlisi, salt metinlerden hareketle, tarihe müracaat etmeden olmuyor, anlaşılmıyor hiçbir şey. Mazi ile mezarlık arasındaki ses uyumunu da unutmamalı. Geçmişteki olay, şahıs ve kurumlara dair hakikatin mezarlıklardan ya da tozlu raflardan çıkarılamayacağını bilmek gerek. Geçmiş-bugün canlı bağıni koparmadan, ne maziyi ne de evrak-ı metrukeyi fetişleştirmeden. Ama bugüne de tamamen teslim olmadan. Kendi görüşümüzü bir çırpıda haklı çıkarmak için, bilimsellik kisvesiyle, aslında zihnimizde canlandırdığımız ruhların üstüne hak etmedikleri kılıkları aceleyle geçirmeye çalışmadan. Günü mutlaklaştırarak, günün cari algısına göre maziyi kolaycı bir biçimde mahkum etmeye çalışmadan. Ve arada bile olsa geleceğe yüz çevirerek, olmayanyer'e, ütopya dünyasına bakarak. İronik bir biçimde, belki de, masaya yatırdığımız geçmiş neslin de yapmadığı, çoğunun yapmayı aklından dahi geçirmedığı şeylerden söz ediyoruz. Batılılaşma akımına kapılarak, Batılılaşmanın her yeni safhasını yüceltip önceki bütün safhaları mahkum etmek, ister istemez geçmiş/tarih algısını da olumsuz yönde etkiliyor. Hal böyle olunca, toplam deneyimlerden gerçek anlamda bir birikim, kazanım elde etmek de mümkün olmuyor. Güne, çağa aşırı bağılilik, eski deyimle "asrilik" böyle bir şey. (Mode/moda, modernizm terimlerinin aynı kökten türüyor oluşu hiç rastlantı değil.) Baş döndürücü hızla gerçekleşen gelişmeler ve değişen gündem içinde asriliği yakalamak bir türlü mümkün olmadığı için de "asri muhafazakârlık" ya da "muhafazakârlığın asriliği" hali ortaya çıkıyor. İnkılapların mayası toplumda bir türlü tutmuyor, toplumun kendi tarihsel deneyimlerinin sonucu olmayan yenilikler kökleşmiyor. Kökleşmeyeceği fark edildiği için de öncü elit kadroların zorlayıcı tedbirler almaları, inkılapları konsere etmeye kalkmaları kaçınılmaz oluyor. "Asri muhafazakârlık", "muhafazakârlığın asriliği", "inkılapların konservasyonu", "modernist İslamcılık", "Batılılaşma yolunda Türkleşme", "Bati'ya rağmen Batılılaşma", "halka rağmen halkçılık/Batılılaşma", "kültür-uygarlık ayrılığı", "aydın-halk ikiliği" gibi olgu ve kavramlar toplumsal hayatın karmaşık ve gerilimli gerçekliğini temsil eder hale geliyor. Toplumsal çelişkilerden ne aydın ne de halk kesimleri yakasını kurtarabiliyor. Söz konusu kavramsal antinomiler, aslında Arapça karşılıklarının da rahatlıkla bulunabileceği, bir totology, oxymoron yahut truism değil, "çağın zihinsel hastalığı" nı yansıtıyor. Üstelik bu hastalık, nesil, ideoloji, cins farkı da

gözetmiyor. Salt “sağ” a mahsus bir özellik değil, her türlü izm’in muhafazakâr halleri var. Yeni olanın peşinde koşarken bir yandan da bazı şeyleri muhafaza etme eğilimi ve bundan doğan gerilim sadece milli, yerel veya bireysel çapta da gözlenmiyor, küresel bir olgu. Zihnin bu haline “şizofreni”, “zihinsel/ruhsal yarılma” da diyenler var (Guattari-Deleuze). Durumun klinik, tıbbi bir terimle ifade edilmesi dahi sorunlu aslında. Çünkü devası tıp içinde aranacak gibi değil.

Baltacıoğlu, eşine az rastlanır türden, çok yönlü ve renkli bir yazar. Başlıca kalem oynattığı alanlar pedagoji, felsefe, psikoloji, kültür-sanat ve sosyoloji. İlgileri arasında daha fazla öne çıkan alanların ise pedagoji ve sanat (özellikle de tiyatro sanatı) olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Sosyolog kimliğinin Gökalp, Durkheim ve Bergson’un gölgesinde kaldığını iddia etmek mümkün. Öte yandan, karşımızda salt bir akademisyen bulunmuyor, aynı zamanda misyon sahibi bir gazeteci ve hikaye, oyun, roman, piyes, deneme türlerinin hepsinde birden yazan bir yazar. Bütün bu özellikleri arasında bir kopukluğun veya örtüşmezliğin olduğunu söylemek de güç. Aksine, bilimsani, gazeteci-yazar, bürokrat, dilci, siyasetçi kimlikleri tutarlı bir bütünlük oluşturuyor. Düşünceleri ile tavır/duruşunun belli bir süreklilik arz ettiğinin de altı çizilmeli. 92 yıllık -Cumhuriyet ortalamasının çok üstünde- uzun ömründe, Türkiye’de meydana gelen onca badireli dönüşüme rağmen çizgisini koruyabilmiş. En azından, çağdaşı olan aydınlar kadar büyük savrulmalar yaşamamış olduğu söylenebilir. Nispeten istikrarlı bir aydın. Bu özelliğini terkipçi, telifçi/eklektik, büyük ölçüde uyumcu düşünce yapısına borçlu olduğu düşünülebilir. İtmelere rağmen, başına gelen talihsiz olaylara ve belli dönemlerde yıldızının parlamasına rağmen çoğu zaman merkezde durmaya çalışmış. Merkezde mevzilenmek, dünyanın neresinde olursa olsun, “sağ”, “muhafazakâr” duruş demek. Asriliğin/modernizmin bahsettiği mevziler arasında merkezin de nüansları, “sağ” ve “sol” cenahları var. Yani, merkeze “sol” yerleştiğinde de durum pek değişmiyor, muhafazakârlaşıyorlar. Yetişkin bir insanın geriye kalan ömrü gibi çok da uzun olmayan süre zarfında, siyasi konjonktürün onar, yirmişer yıllık zaman dilimleri içinde alabora olduğu bir ülkenin koşullarında kaymalar, saf değiştirmeler, yalpalamalar daha sıklıkla ve çarpıcı bir biçimde gözlemlenebilir. Bu gerçeğe rağmen Baltacıoğlu kendi modernist-reformcu -bir bakıma “inkılapçı”- çizgisini hayatı boyunca koruyabilmiş bir kişi. Örneğin “sol” a hayatı boyunca itibar göstermemiş olması kayda

değer bir husus. Gene de "sol" ile arasına aşılmaz bir duvar örenlerden değil. Gazetesinde yer açmış sol kesimden sayılan aydınlara. Aziz Nesin, *Ah Biz Ödlek Aydınlar* adlı kitabında, Baltacıoğlu'nun *Yeni Adam* gazetesinde bazı hikayelerinin yayımlandığını, ancak Baltacıoğlu'nun bunların büyük bölümünü "bu sosyalist hikâye, neşredilemez!" diyerek reddettiğini belirtiyor.¹ Belli bir dönem gazetesinde Nazım Hikmet'i savunan yazılara da yer vermiş. Dahası var. Yalçın Küçük'ün Türk sağının önde gelenlerinden İlhan Darendelioğlu'ndan aktardığına göre, İ.H. Baltacıoğlu ile H.Z. Ülken bir arada, solcu aydınlarla aynı fikir platformunu paylaşmışlardır: "1942 yılının Şubat sonlarında, yıllardır dergisinde solcu, marksist ve komünistlere serbestçe yazılar yazdırmış olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, yaptıklarının ve bu müsamahasının günahını affettirebilmek için *Türke Doğru* isimli bir eser neşretmişti. Aynı yıllar içinde niçin marksist olduğunu, niçin marksist fikirleri benimsediğini izah ve müdafaa eden Hilmi Ziya Ülken de Baltacıoğlu gibi uyanık Türk halk efkârının asla bu düşüncelere iltifat ve itibar etmeyeceğine kat'i olarak kani olduktan sonra *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* isimli bir eserle eski fikirlerinden rücu ettiğini ifade etmişti."² Darendelioğlu'nun bu iddiasında, bulunduğu siyasi konum itibarıyla bir aşırılık var. Ülken bir yana, Baltacıoğlu'nu, sırf kendi yayın organında daha sonra adları solcuya çıkacak kişilere yer verdiği için sol ile ilişkilendirmek telaşına düşüyor. Kendisi gibi düşünmeyen herkesi komünistlik veya faşistlikle yaftalama kolaylığı gibi, Soğuk Savaş dönemine özgü aydın hastalığından mustarip. Halbuki, Baltacıoğlu'nun *Türke Doğru* kitabını yazarak, soldan sağa rücu ettiği gibi bir iddia gerçeğe ters düşer. Böyle bir iddianın geçerli olması için, Baltacıoğlu'nun *Türke Doğru*'da ileri sürdüğü görüşlerin daha önceki dönemdeki görüşlerine aykırı olması gerekir. Halbuki Baltacıoğlu'nun 1943'te, ülkede aydınlar üzerinde cadı avının sahnelendiği bir dönemde yayımlanan bu eserinde savunduğu görüşlerin ilk örneklerine II. Meşrutiyet döneminde kaleme aldığı eserlerinde de bulmak mümkündür. Kaldı ki, Baltacıoğlu'nun aynı dönemde yayımlanan *Batıya Doğru* adlı eserinden de bahsetmek gerekir. *Türke Doğru*'yu kaleme alan Baltacıoğlu'nu

¹ Aziz Nesin, *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, İstanbul, 1995, s. 36.

² İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*'nden aktaran Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*, C. 4, Tekin Yay., İstanbul, 1990. Yalçın Küçük'ün kitabının aynı cildinde İ.H. Baltacıoğlu ile H.Z. Ülken arasında anlamlı kıyaslamalar yapıyor; yazarın, her iki düşünürün soldan saptıklarına ilişkin dikkat çekici saptamaları var. Bu saptamaların geçerliliğinin, Ülken bir yana, Baltacıoğlu için sınanması bir hayli zor görünüyor.

Batıya Doğru'yu kaleme alan Baltacıoğlu'ndan farklılaştıran asli herhangi bir unsur yoktur. Aksine birbiriyle uyumlu eserlerdir. O halde, aynı kişiyi Türklük savunusu yaptığı zaman sağcı/muhafazakâr, Batı savunusu yaptığı zaman solcu/ilerici saymanın bir mantığı olmasa gerektir. Türk modernleşmesi göz önüne alındığında her iki savununun da nihai olarak aynı kapıya çıktığı, hatta dönemin aydınlarına daha geniş planda baktığımız zaman, İslamiyeti referans gösteren "Büyük Doğu"culuk, Turan'ı referans gösteren ırkçı milliyetçilik, sosyalizmi referans gösteren Sovyetizm tercihleri arasında -farklı farklı da olsa, sonuçta belli bir Batılı üleyle ilişkilenecek ve o ilişkinin gerektirdiği rolleri oynamak bakımından- o kadar da büyük bir farklılık olmadığı iddia edilebilir. II. Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasının kutupsal ideolojik ikliminde hangi ideolojik tercihin hangi büyük gücün hangi stratejisine denk düştüğünü hesaba katmak gerekir. Akademik kişiliklerin tahlil edilmesinde sıcak gündeme bağlı, siyaset eksenli ve seçmeci bir tarzda yapılan okumaların yanıltıcı olabileceği de göz önünde tutularak, daha geniş ölçekli ve bütünlüklü okumalar yapılmalıdır. Böyle geniş bir planda baktığımızda, Baltacıoğlu tercihinin Türke ve Batı'ya doğru yaparken, hayatının hiçbir döneminde faşizm, komünizm gibi totaliter veya otoriter eğilimlere meylenmemiş olduğunu fark edebiliyoruz. Yazdığı makalelerin bir kavram taraması yapılırsa, herhalde, olumlu bir anlam atfettiği "demokrasi" ve "cumhuriyet" kelimeleri ağırlıklı bir yekun tutacaktır.

Türkiye gibi siyasetin her şeye yön verdiği bir ülkede düşünür ve yazarların hayat hikayeleri de en az savundukları görüşler kadar önemlidir. Biyografi fikriyatla iç içe geçmiş girift bir örgü oluşturuyor. O halde biyopsi ile yetinmeyerek kuşatıcı, daha etraflı gözlemler şarttır, elverişlidir. Bu açıdan Baltacıoğlu'nun düşünce dünyasına girmeden önce yetişme özellikleri ve ilgilerinden, hayat hikayesinden, kamusal veya özel hayatındaki değişen konumlanışlarından kısa da olsa bahsetmek yararlı olacaktır. Baltacıoğlu, hayatının büyük bölümünde ağırlıklı olarak eğitim meseleleri üzerinde durmuş; şahsiyet sahibi, ideal insan yetiştirmenin yolları üzerinde düşünmüştür. Bütüncü, "yurttaş eşitliği" esasına dayalı, dayanışmacı, homojen bir toplum anlayışından (Durkheimci çerçeve) hareket ederken, aynı zamanda bu görüşleri doğrultusunda pratik görevler de üstlenmiştir. Sanat ve kültür olaylarıyla hem teorik hem de pratik yönden daima yakından ilgili olması da, amaçladığı pedagojik değerlerin toplum hayatında gerçekleşmesi arzusuyla ilgilidir. Hatta sanatı ve

sosyolojiyi, öngördüğü pedagojik hedeflere araç kıldığı, bu hedefleri halkçılık ilkesine dayanarak akademinin sınırlı alanından çıkararak topluma taşımaya, halka nüfuz etmeye çalıştığı söylenebilir. Hat sanatına, Türk tezyinatına, tiyatroya, özellikle Türk tiyatrosuna, gölge oyununa, Türk mimarisine vb. ilgisi onun halkçı ve cumhuriyetçi dünya görüşünden bağımsız değildir. Hattatlık ve müzehhiplikle uğraşması, bin bir emekle karagöz oyunu kuklaları yapmaya girişmesi, ilk bakışta onun yenilikçi, modernist arayışları ile bir çelişki gibi görülebilir. Ancak Baltacıoğlu'nun amacının geleneksel olanı aynıyle muhafaza etmek ve yaşatmak olmadığı, asıl amacının geleneksel olanı modernleştirmek olduğu görülebilirse, bakış açısının tutarlılığı teslim edilebilir. İlgi çekici bir yönü de yetiştirme özellikleridir. Arapçayı oldukça iyi derecede bildiği, yaptığı Kur'an tercümesi ve yazdığı Büyük Tefsir'den anlaşılmaktadır. Dini konularda -Gökalp ve Ülgener hariç, belki de hiçbir Türk sosyal bilimciye nasip olmayan- derinlikli bir bilgisi olduğunu varsayabiliriz. Bunun yanında doğa bilimlerine de yabancı sayılmaz; bilgisi aşinalığın ötesine geçer. 1904 yılında başladığı yüksek öğrenimini Darülfünun'un Ulum-u Tabiiye Şubesinde tamamlar (1908). Kimya eğitimi almıştır. Ama orada kalmaz. İlgisi psikoloji ve metafiziğe yönelir. Merak alanı oldukça geniştir, bir daldan bir başka dala sıçrar.

Baltacıoğlu'nun mesleki kariyeri de sıra dışıdır. Genç Cumhuriyetin ilk üniversite rektörüdür (1923). Edebiyat Fakültesinde birden fazla kez dekanlık görevinde de bulunur. Ne var ki, 1933 Üniversite Reformuyla atıl durumda kalacaktır. Darülfünun ilga edilerek yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş, akademik kadronun önemli bir bölümü "yeni kurulan rejime ve inkılaplara uyum sağlayamayan köhne bir kurumun mensupları" oldukları gerekçesiyle üniversite dışı bırakılmıştır. Kemalist rejime verdikleri destek ve hizmetleriyle tanınan Ahmet Ağaoğlu ve Baltacıoğlu'nun adlarının tasfiye listesinde yer alması enteresandır. Üniversiteye siyasi müdahale, gerekçesi ne olursa olsun kabul edilebilir bir durum değildir elbette. Ama, böylesine haksız bir ithamla akademik hayatın dışına atılmış olmasına rağmen Baltacıoğlu rejime küskünlük göstermemiş, kimi hocalar gibi muhalif bir pozisyona geçmemiştir. 1934 yılında *Yeni Adam* adlı haftalık gazeteyi çıkarmaya başlar. Bu uzun soluklu fikir ve sanat gazetesi Baltacıoğlu'nun olağanüstü gayretleriyle 1938 yılına kadar kesintisiz bir şekilde çıkmış, belirli bir kesintiden sonra yayını Baltacıoğlu'nun ölümüne dek sürmüştür. *Yeni Adam*, halkı rejimin temel ilkeleri doğrultusunda eğitmeye, bilgilendirmeye

çalışan sivil nitelikli bir yayındır. Bildik anlamda gelenekçi bir tavır takınmadığı, aksine, halka yenilikçi fikirleri aşlamaya çalıştığı görülür. Baltacıoğlu gazetesinin yayın sorumlusu ve başka birçok yazara da köşesini açmakla beraber asli çalışandır. Adeta adı gazeteyle özdeşleşmiştir. Baltacıoğlu, gazetesinin görüşlerini, kendi tasarlayıp idealleştirdiği “yeni adam” tipolojisiyle ifade etmiştir. “Yeni adam”, toplumdaki irtica eğilimlerine karşı çıkan yenilikçi ve inkılapçı bir tipi idealize ve temsil ediyordu. Derginin ele aldığı konular oldukça geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Eğitim, siyaset, sosyoloji, sanat, ekonomi, gündelik hayat, kadının toplum içindeki yeri vb. konular bütüncül ve tutarlı bir modernist perspektifle işlenmiştir. Konuların işleniş tarzının Kemalist rejimin ana hedefleriyle tam olarak örtüşmese bile aykırı düşmediği rahatlıkla iddia edilebilir.³ Gazetesinin Çok Partili dönemde de aynı yayın çizgisini koruyup korumadığı araştırılmalıdır. Her halükarda, basın üzerinde yoğun siyasi baskıların uygulandığı ülkemizde bu kadar uzun soluklu olmayı başarması, ya gazetesinin değişen hükümetlerin dümen suyunda bir yayın politikası izlemiş olduğunu ya da Baltacıoğlu’nun uyumlu ve esnek kişiliğini akla getirmektedir. Şüphesiz Baltacıoğlu siyasetin dışında değildi. 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde bilfiil faaliyet gösterdi. Bu süre zarfında rejimin bekçisi CHP bürokrasisi tarafından tepki çekerek damgalandığını düşünmek mümkündür. Gene bu yıllarda Baltacıoğlu İlahiyat Fakültesi’nde öğretim kadrosuna atanmış, bunun yanı sıra Güzel Sanatlar Akademisi’nde resim pedagojisi kürsüsünü kurmuş ve bir süre hocalık yapmıştır. Ancak, dönemin Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Namık İsmail’den aldığı 26.09.1932 tarihli mektuba istinaden bu görevinden ayrılmak zorunda kaldığı, daha doğrusu ayrılmaya zorlandığı bilinmektedir. Gazi Eğitim Enstitüsü’nde müdürlük, Milli Eğitim Bakanlığı’nun üst kademelerinde genel müdürlük yapmış, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde profesörlüğe atanmış⁴, kısacası inkılapçı kadro içinde önemli görevlerde bulunmuş bir kişinin 1933’te, bir zamanlar rektörü ve değerli bir hocası olduğu Darülfünun’daki bütün görevlerinden dışlanması dikkat çekicidir. Bu durumu konjonktürel gelişmelerle, özellikle de Baltacıoğlu’nun muhalif Ser-

³ Daha etraflı bilgi için bkz. Yasemin Türkkan, “Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008.

⁴ İ.H. Baltacıoğlu, “Hayatım”, *Yeni Adam*, Sayı: 356, 23 İlk Teşrin 1941, s. 14’ten aktaran Ayhan Dikici, Erdoğan Tezci, “İsmayil Hakkı Baltacıoğlu’nun Sanat, Sanat Eğitimi ve Milli Sanat Hakkındaki Düşünceleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2002, s. 236.

best Cumhuriyet Fırkası'na katılmasına ve böylece CHP kurmaylarınca adları mimlenen kişiler arasında yer almasına dayalı olarak açıklayabiliriz. Baltacıoğlu'nun yıldızı 1940'larda, İsmet İnönü'ye yakınlaşmasından sonra tekrar parlar. TBMM'nin VII. ve VIII. yasama dönemlerinde (1942-1950 yılları arasında) milletvekili olarak görev yapar. Aynı dönemde bir "dil devrimcisi" olarak Türk Dil Kurumu'nda Terim Kolu Başkanı'dır. Bu görevini Çok Partili yıllarda da sürdürmüş olması dikkat çekicidir.

Buraya kadarki saptamalar Baltacıoğlu'nun şahsiyet profilini bir dereceye kadar resmediyor. Şimdi, Baltacıoğlu'nun pedagoğ/egitimci, sosyolog, estetikçi yönlerinden hareketle düşüncelerini muhafazakârlık/modernlik bağlamında teşrih etmeye çalışalım.⁵ Hemen belirtmek gerekir ki, Baltacıoğlu'nun bir bilim ve düşünce insanı olarak niteliği göz önünde bulundurulduğunda, yoğun bir merak ve sebatla ilgilendiği bu üç temel alan birbirinden tamamen ayrı, kopuk alanlar değildir. Baltacıoğlu'nun sentezci zihni pedagoji, psikoloji, felsefe, sosyoloji ve sanat alanında bağlantıları güçlü bir biçimde kaynaştırmayı başarmıştır.⁶ Diğer bilim dallarıyla ilişkisini ihmal ederek, özellikle öne çıkan pedagoğ / eğitimci, sosyolog ve estetikçi yönlerini ayrı ayrı ele alma gereğini duymamız, hem makalenin kapsamıyla ilgilidir, hem de Baltacıoğlu'nun düşünce dünyasını tahlil edebilmek içindir. Aynı zamanda böyle bir tasnife, Baltacıoğlu'nun akademik disiplin içinde daha radikal modernist ve pozitivist, kültür-sanat alanında ise nispeten daha tutucu, idealist ve metafizikçi bir portre çizdiği izlenimimizden hareketle başvuruyoruz.

BALTACIOĞLU'NUN EĞİTİM FELSEFESİ ve İNKILAPÇI PEDAGOJİ ANLAYIŞI

Baltacıoğlu ülkemizde pedagoji alanında büyük deneyim sahibi kişiler arasında yer alır. Kendi alanında Satı Bey'den sonra akla gelen ilk otoritelerden biridir. Baltacıoğlu'nun eğitim ve pedagoji alanına yönelmesi oldukça genç sayılabilecek bir yaşta gerçekleşir. 1910 yılında

⁵ Baltacıoğlu hakkında bütünlüklü ve yetkin bir araştırma için bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kitabevi, İstanbul, 2010 içinde "Bir Sosyolog ve İdeolog Olarak İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", ss. 187-260.

⁶ Baltacıoğlu'nun disiplinlerarası ilgileri ve çok yönlülüğü yöntem anlayışını da belirlemiştir. Hakikat karşısında daima plüralist (çokçu) bir tutum almıştır. Bkz. Levent Bayraktar, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978)", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler - Eserler) I*, Der. M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yay., Ankara, 2008, s. 408.

Satı Bey'in önerisi ve dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin onayıyla, devlet destekli olarak Avrupa'ya, modern okul sisteminin yapısı hakkında incelemelerde bulunmak üzere gönderilir. Paris, Londra ve Brüksel'den sonra İsviçre'ye geçerek Cenevre, Zürih ve Bern'de bulunur, daha sonra da Lyon ve Berlin'de incelemelerini sürdürür. Bu ülkelerde edindiği deneyimler üzerinde derin ve kalıcı etkiler uyandırmıştır. Ülkesine döndükten kısa bir süre sonra Darülmualimin, Darülmualimat ve Darüşşafaka'da değişik derslerin hocalığını üstlenir. 1916'da Darülfünun'da Usul-ü Tedris ve Tatbikat derslerini, İnas Darülfünunu'nda Fenn-i Terbiye dersini verir. 1917'de Ziya Gökalp'in önerisiyle İlm-i Terbiye ve Terbiyevi İctimaiyat derslerini üstlenir. Böylece ülkemizde ilk defa eğitim sosyolojisi dersi müfredata girmiş olur. Baltacıoğlu 1917'de Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin genel sekreterliğine, 1918'de Tedrisat-ı Taliye Müdürü Umumiliğine, 1919'da Tedrisat-ı Aliye Müdürü Umumiliğine ve Maarif Nezareti Heyet-i Teftişye Müdürü Umumiliğine getirilir.⁷ Görevleri bunlarla da sınırlı kalmaz. Anlaşılmaktadır ki, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, kendi alanında iyi yetişmiş, deneyimli bir hoca ve İttihatçı bağlantısı güçlü bir bürokrat vardır karşımızda. Cumhuriyet kurulduktan sonra yeni rejime de hizmetlerini sunmayı -gerek kesintili resmi görevleriyle gerekse sivil alanda bireysel olarak- sürdürecektir.

Avrupa'daki gözlemleri ve Batılı pedagoji ekollerine dair okumaları sonucunda Baltacıoğlu, Türkiye'nin koşullarını da göz önünde bulundurarak eserler vermeye başlar. Bu konuda ilk eserlerini II. Meşrutiyet döneminde kaleme alır: *Talim ve Terbiyede İnkılap* (1912), *Terbiye ve İman* (1914), *Resmin Usul-ü Tedrisi* (1915), *Din ve Hayat* (1918) bunlar arasındadır. İttihat ve Terakki'nin eğitim ve kültür siyasetine uyumlu olduğu iddia edilebilecek bu kitaplar Batıcı, modernist, milliyetçi, seküler bir zihniyete dayanmakta ve Tanzimatçı-düalist eğitim program ve ilkelerinden farklılaşan bir doğrultuda ilerlemektedir. Aynı zamanda, Baltacıoğlu'nun geleneksel Osmanlı eğitim anlayışına köklü, radikal eleştiriler getirdiği rahatlıkla söylenebilir. *Talim ve Terbiyede İnkılap* adlı eseri, ham ve dağınık görüntüsüne rağmen sonraki bütün pedagojik çalışmalarının çıkış noktasını oluşturur. Bu noktada süreklilik vurgusunu sadece Baltacıoğlu için değil, tedrici/safhalı gelişen ve bu nedenle birbirinden kopuk

⁷ Bkz. Kemal Aytaç, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 1984, s. 237-239.

bir manzara sergileyen Batılılaşma deneyimi için de yapmak gerekir; reformasyon ve inkılaplarda, sosyolojide, siyasette, genel olarak zihniyet planında milat noktasının 1923 olmadığını hatırlatmak adına. Kesintilere, başarısızlıklara, yıkımlara, birbiriyle uyumsuz gözükten türlü görüntülere rağmen, adeta geriye dönüşsüz ve her safhasında dram ve fiyasko yüklü bir macera: Batılılaşma.

Okulların biçimlenmesi ve eğitim yöntemleri konusunda Baltacıoğlu Cumhuriyet döneminde de kararlı bir biçimde yenilikçi, Batıcı bakış açısını korur. “Gelenek”, “ahlak”, “din”, “Türk harsı” kavramlarını görüşlerine payanda yapmasına rağmen asıl hedef olarak hep Batı’yı gösterir. Bu konuda ilk temel eseri *İçtimai Mektep (Nazariyeleri ve Prensipleri)*'dir. Kitabın 1942 yılındaki ikinci baskısında da yer alan -1931 yılında yazdığı- birinci baskıya önsözde, II. Meşrutiyet devrinin yenilikçi eğitim hamlelerinden övgüyle bahseder: “Hiçbir devirde Türk okulunun örfleri Meşrutiyet devrinde olduğu kadar değişmemiştir. (...) Meşrutiyet inkılabı aynı zamanda bir zihniyet ve medeniyet inkılabıdır.”⁸ Yazar, Meşrutiyet inkılabının prensiplerini Cumhuriyet devrinde geliştirerek sürdürmek gereğine işaret etmektedir. Beş bölümden oluşan kitabın büyük bölümü (200 sayfayı aşkın, neredeyse kitabın üçte birlik bölümü) Batılı pedagoji öğreti ve sistemlerinin detaylı tanıtımına ayrılmıştır. Öğreti, ekol ve sistemlerin tasnifinde klasikler, umumiyatçılar, mürteciler, insaniyatçılar (hümanistler), fertçiler, zerreciler (partikülaristler), akliyeciler (rasyonalistler), hadsiyeciler (sezgiciler: Bergsoncu okul), şuurcular, tedrisçiler, mevhumeciler (kavramcılar), anarşistler, müteaddiler, faaliyetçiler, bütüncüler yer almaktadır. Kitabın dördüncü ve beşinci bölümü yazarın kendisinin geliştirdiği *İçtimai Mektep*'in tanıtımına ve Batılı pedagoji okullarının eleştirisine ayrılmıştır. Daha doğru deyişle Baltacıoğlu bir sentez girişiminde bulunur: “Şimdiye kadar terbiye ve tedris fiilinin gayesine, muhitine, tekniğine ve bu unsurların tabiatına, faaliyetine, kudretine dair muhtelif terbiyecilerin muhtelif iddialarını, hükümlerini, nazariyelerini gördük. Bütün bu tefekkürler ve mülahazalar içinde gerçi bizi son derece alakadar edecek hükümlere, irşatlara tesadüf ettik. Lakin yine bu iddialar arasında en kaba, gerçek müşahadeleriyle birleşmeyecek kadar indi ve enfüsi fikirlerle de karşılaştık. İtiraz ve isyan ihtiyacı duyduk. Hulasa, hiçbiri terbiye ve tedris muammasını tam bir kanaat verebilecek

⁸ İ.H. Baltacıoğlu, *İçtimai Mektep*, 2. Basım, Maarif Matbaası, Ankara, 1942, s. 3.

surette halledemedi.”⁹ Bu cümlelerden sonra, esaslarını eklektik bir tarzda kendisinin belirlediği *İçtimai Mektep*’in hedeflerini ortaya koyar. Ona göre *İçtimai Mektep* çağdaş pedagojinin ilkelerine bağlı olmakla birlikte, ondan farklı olarak özel bir amaç gütmektedir: “Şahsiyetli insan” yetiştirmek. Baltacıoğlu’nun güttüğü şahsiyet davası, bir *Kadro* dergisi yazarı tarafından yanlış bir şekilde bireyciliğe dayalı idealist bir pedagoji öğretisi olarak algılanarak eleştirilir. Baltacıoğlu bu eleştiriye karşı kendi görüşlerini savunmuş ve *İçtimai Mektep*’in şahsiyetçi eğitim anlayışının hiçbir biçimde bireyci olmadığını, insan psikolojisini de kaale alan ama esas olarak “cemiyetçilik” ilkesine bağlı bir ekol inşa etmek peşinde olduğunu öne sürmüştür. Gerçekten de Baltacıoğlu Gökalpçi bir anlayışla, Anglo-Sakson bireyciliğine karşı şahsiyete dayalı, dayanışmacı bir ideal tipi çıkarmıştır. Aslında sosyal psikolojik bir yaklaşım içinde olduğu öne sürülebilir. Şu sözleri onun sentezci yaklaşımını ve “yeni” bir ekol arayışını ortaya koymaktadır: “Filvaki bir yandan ruhi mutaların, bir yandan da içtimai mutaların mezci terkihiyle yapacağımız her dinamik pedagoji bizi şahsiyet mebdesine, bu yaratıcı ve toplayıcı fikre götürecektir. (...) Eski okul tamir kabul etmez. (...) Yapılacak şey, yeni hayatın yeni kaplarını görmek ve okulu bu yeni hayatın muhitlerine temessül ettirmektir. Nasıl? Okulu muhtelif ve derece derece müteazzi şahsiyetlerin teşekkülüne müsait ve tam bir muhit haline getirerek. (...) Terbiyenin gayesi fertte şahsiyetin teşekkülüdür. (...) Gaye muasır demokratik cumhuriyet hayatının şahsiyeti olduğundan yeni pedagojinin en büyük davası bu hayat şekline göre okulu hususi bir teşkilata mazhar etmek olacaktır.”¹⁰ Bu görüşlerin Durkheim ve Gökalp’in pedagoji anlayışıyla büyük ölçüde örtüşüğünü belirtmek gerekiyor. Baltacıoğlu, çağdaşlaşmanın Türk toplumunda ancak milli kültüre dayalı olarak ve Batılı tekniğe yüz çevirmeden gerçekleşebileceği kanısındadır. Ancak savunduğu pedagoji anlayışını “ihtilal”, “inkılap” gibi radikal çağrışımlı terimlerle dile getirmesi, milli kültürü Batı’ya referansla ve geleneksel kültür kodlarından kopma pahasına gerçekleştirme hedefine bağlı olduğunu gösterir.

Baltacıoğlu, pedagoji anlayışını rejimin ana hedefleriyle bütünleştirerek propagandif bir tarzda toplumun geniş kesimlerine iletme çabasından da geri durmamıştır. *Mürebberlere* adlı kitabı bu açıdan anlamlı örnektir. Kitabın içeriğini, ana hatlarıyla, Türk-Yunan savaşı, Milli Müca-

⁹ İ.H. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 200-201.

¹⁰ İ.H. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 201, 202, 212, 214, 215.

dele, hürlük, Türk inkılabının psikolojik mahiyeti, demokrasi, Cumhuriyetin temelleri gibi konular oluşturur. Kitabın bir bölümü Gazi'ye ayrılmıştır (s. 77-90) "Deha", "zeka", "büyük adam" gibi kavramlar eşliğinde bir Gazi güzellemesi yapılmaktadır. İlerleyen bölümlerde irade ve mefkurenin gücü, temiz ahlak, milli hasletler, maneviyat, mimari ve sanat, kadın, evlilik, köy, şehir, çocuk, nüfus, eğitim sorunları, Türk dili, "Cumhuriyetin adam numunesi", adab-ı muaşeret kuralları, ahlâkî düsturlar, intihar, demiryolları vb. gibi konular işlenmektedir. Kitap, içinde merak edilen her şeyin bulunabileceği bir kırk ambarı andırmaktadır. Bir nevi yurttaşlık dersleri ya da yurttaşlık bilgisi el kitabı mahiyetindedir.¹¹ Cumhuriyetin Tek Partili yıllarında halka dönük öğreticilik ve belleticilik (bilinç taşıma) elitist bir misyon olarak belirlenmiştir. Okullar, Halkevleri, basın/gazeteler, daha sonra Köy Enstitüleri bu ana hedefe uygun olarak biçimlendirilmiştir. Baltacıoğlu'nun gayretkeşliğini bu bağımsız değerlendirmek doğru olmaz. Yalçın Küçük'ün ve başkalarının da belirttiğine göre: "Köy Enstitüsü düşüncesi, tümüyle ve en saf biçimiyle, Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı'ya aittir." Baltacıoğlu da bunu inkar etmez. Köy Enstitüleri tecrübesini uygulamada bazı farklılıklarına rağmen sahiplenir. Baltacıoğlu, genç Cumhuriyet'in özellikle şehirli toplum kesitlerinin rejimin ilkelerine uygun tutum, davranış, beceri ve bilinç kazandırmaya yönelik devlet destekli Halkevleri uygulamasına da sonuna kadar destek vermiştir. *Halkın Evi* adlı kılavuz mahiyetindeki kitabında, didaktik bir üslupla Cumhuriyetin erdemlerini sergiler. Ona göre "Halkevi, her şeyden önce, bilim, fen, teknik, sözün kısası, medeniyet kurumu olmayıp milli kültür kurumudur."¹² Çıkış noktasının Ziya Gökalp'in kültür-uygarlık ayrımı olduğu ve Halkevlerine uygarlıkçı/kozmopolit değerler taşıyan bir kurum olmaktan ziyade milliyetçi bir görev biçtiği anlaşılabilir. Baltacıoğlu'nun gözünde Halkevleri milli kültür ve bilincin de biçimleneceği bir yerdi. Geleneksel gölge tiyatrosunun rejimin amaçları açısından pedagojik önemini fark etmişti. Milli kültür unsurlarını millileştirmenin bir aracı olarak telakki ediyordu ve kukla tiyatrosuna eğitici-öğretici, bilinç aşılایıcı bir rol yüklemişti: "Kukla İbiş, karagöz oyunundaki Karagöz tipi gibi marazi ve gayri içtimai tipleri hep döver. Dövme hayırlı bir tepkidir. Kukla çocuğu cemiyetinin mizah dehasına aşılır. Mizah dehası milli zihniyetin bir parçası, hatta temeli unsurlarından biridir.

¹¹ İ.H. Baltacıoğlu, *Mürebblere*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

¹² İ.H. Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 125.

Kukla çocukları millileştiren temaşalardan biridir diyebiliriz.”¹³ Baltacıoğlu'nun pedagoji anlayışının rejimin amaçlarına hizmet etmeye dönük olduğunu gösteren birçok örnek vermek mümkündür. Osmanlı döneminde yönetime karşı ciddi bir siyasi hiciv ve eleştiri odağı olan Karagöz tiyatrosunu araçsallaştırarak Kemalist rejime bağlı, uysal bir halk eğitimi kurumuna çevirmek istemiştir.

Tek Parti döneminde pedagoji anlayışını rejimin ilke ve hedefleriyle bütünleştiren Baltacıoğlu, Çok Partili dönemde de bazı benzer bir tutumu sürdürmüştür. Ancak yeni dönemin koşulları onu, sistemini yeniden gözden geçirmeye de zorlamış olmalıdır. Pedagoji alanında son yazdığı kitaplardan birinde modernist-reformcu çizgisini daha da yetkinleştirmiştir. *Pedagojide İhtilal* adlı bu kışkırtıcı kitabının önsözünde şunları yazar: “Tanzimattan bu yana, açtığımız okullara, çizdiğimiz programlara, okuttuğumuz kitaplara, kullandığımız usullere bakın. Biz bir türlü pedagoji anlıyoruz, o da sıralarında oturtan, kitap okutan, bilgi ezberleten, imtihana, sınava hazırlayan, memurluğa imrendiren pedagoji. Benim aradığım pedagoji ne Tanzimat pedagojisi, ne Meşrutiyet pedagojisi ve ne de Cumhuriyet pedagojisidir. Benim aradığım pedagoji, atom devrine yakışan yaratıcı insanı, yaratıcı Türk'ü yetiştiren yaratıcı pedagojidir.”¹⁴ Açık ki Baltacıoğlu, geleneksel eğitim anlayışını şiddetli bir tarzda eleştirmekte, bununla da yetinmeyerek, o güne kadarki mevcut eğitim reform tasarısı ve uygulamalarının da kökten kaldırılmasını istemektedir. Eğitim anlayışında hiç de muhafazakâr sayılabilecek bir duruş sergilemediği, ama buna karşılık bugünün yükselen değerleriyle bakıldığında sisteminin muhafazakâr sayılabilecek bazı unsurlar barındırdığı söylenebilir. Şüphesiz en doğru yol, Baltacıoğlu'nun eserlerini bugünün hakim neo-liberal değerlerinin süzgecinden geçirerek değil, yazıldıkları devrin koşulları içinde değerlendirmektir.

BALTACIOĞLU'NUN DURKHEİM-BERGSON ETKİLİ SENTETİK SOSYOLOJİSİ

Fikri altyapısı Durkheim, Le Bon, Bergson ve Ziya Gökalp'ten etkilenecek biçimlenen Baltacıoğlu, sosyolojide eğitim alanında olduğu kadar etkili olmayı başaramamıştır. Kendisi Gökalp'in bir devamıcısıdır ama sos-

¹³ İ.H. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁴ İ.H. Baltacıoğlu, *Pedagojide İhtilal*, İstanbul, 1964, s. 6.

yolojide kendisine bağlı bir devamcısı çıkmamıştır. Gökalp'in sosyoloji sistemini de bazı tadilatlar yaparak, basit terminolojik eklemeler yaparak yüzeysel bir biçimde yorumlamaya çalışmıştır. Doğrudan sosyolojiye dair eserlerinin Türk sosyolojisine ne ölçüde bir katkı sunduğu tartışmalıdır. Baltacıoğlu'nun sosyoloji alanında yaptığı çalışmaların bariz bir biçimde Gökalp ve Durkheim'in gölgesinde kaldığı öne sürülebilir. Şu sebeple ki, Baltacıoğlu sosyolojiyi daha çok rejimin meşruiyet payandasını oluşturan, halk eğitiminin bir aracı gözüyle baktığı için, bu alanda yazdıkları bilimsel olmaktan çok popüler bir tarzda şekillenmiştir. Aşağıda yazdıkları, sosyoloji anlayışı hakkında bazı ipuçları verecek niteliktedir: "İçtimaiyat bize halkçı ve cumhuriyetçi bir devletin, millî ve insanî bir hukukun, yine dünyevî ve müsavâtçı bir terbiyenin faikiyyetini müspet bir kanaat olarak kazandırmıştır. Hülâsa bu içtimaiyatla beraber Türk fikir âlemindeki bütün ihtilallere bitmiş nazariyle bakılabilir. Bununla beraber müspet içtimaiyatçılık fikir tarihçemizin son merhalesi değildir. Evveliden beri Türkiye'de felsefe namına hükmünü icra eden mektepler vardı. Bunlar ya dinî esasta hayat, kâinat, vücut telâkkileri veya maddeye, hayata müstenit olan tekâmül mezhepleriydi. Bizde Darvencilik yalnız hayatıyat sahasında kalmıyor, ahlâkiyat ve vicdaniyat sahasına da giriyordu. Bu tekâmülcülük vicdaniyat sahasına girdiği zaman vicdan felsefeleriyle karşılaşmıyor, sahayı boş buluyor ve bütün genç fikirleri istilâ ediyordu. Kısaca söylemek lâzım gelirse maddeciliğin, tekâmülcülüğün bu tecellisi Türk harsı için çok tahripkâr idi. Çünkü ilim ne kadar müspet olursa olsun bir felsefenin yerini tutamaz.¹⁵ Buradan da görüleceği gibi, Baltacıoğlu sosyolojiyi temel bir disiplin olarak görmemekte, felsefeyi, metafiziği yardıma çağırmaktadır.

Baltacıoğlu'na göre diğer sosyal bilim dallarıyla kıyaslandığında sosyoloji, milli olma özelliği en zayıf olan bilim dalıdır: "İçtimaiyatın millisi olamaz, milli tarihin içtimaiyatla izah edilmiş şekli olabilir."¹⁶ Sanat ve kültür alanında milli geleneklere bağlı kalınması gerektiğini ısrarla savunan Baltacıoğlu'nun sosyoloji söz konusu olduğunda evrenselci doğrultuyu göstermesi ilgi çekicidir. Bu da gösteriyor ki, Baltacıoğlu, Gökalp'in nispeten özgün yaklaşımından çok Durkheim'in sistemine bağlıdır. Ancak Durkheim okulunun görüşlerini anahatlarıyla benimsemekle yetinmemiş, Bergson'un sezgiye yer açan metafizik yaklaşımından da

¹⁵ İ.H. Baltacıoğlu, *Mürebblere*, s. 72.

¹⁶ Baltacıoğlu'ndan aktaran H. Bayram Kaçmazoğlu, *a.g.e.*, s. 197.

yararlanarak kendine özgü, eklektik bir toplum görüşü geliştirmeye çalışmıştır. Pozitivist sosyolojinin toplumun maddi boyutunu kavramaya izin vereceğini, ancak ruhsal veya sosyal psikolojik olayları, toplumun manevi boyutunu açıklayamayacağını düşünüyordu. H. Bayram Kaçmazoğlu'nun saptaması yerli yerindedir: "Baltacıoğlu'nun Durkheim ekolünden oluşu yanında Durkheim sosyolojisi ile Bergson metafiziğini birleştirme çabasının temelinde, Marksizmin karşısında oluşu çok önemli bir etkidir. Bir başka anlatımla Baltacıoğlu'nun Bergson'la Durkheim'ı çeşitli çalışmalarında birleştirmek istemesini Marksist sosyoloji ve felsefe karşı oluşu ile açıklamak gerekir. Bu anlayış Baltacıoğlu'nun tüm çalışmalarına yansımış"tır.¹⁷ Benzer saptamaları Gökalp için de yapmak mümkündür. Her ne kadar Gökalp'te Bergson etkisi belli bir dönemle sınırlı kalsa da, o da Baltacıoğlu gibi Marksizm ve sosyalizme hayatının hiçbir döneminde temayül ve itibar göstermemiş; umumcu, toplumcu, dengeli-uyumlu düzen anlayışını Durkheim'ın bütüncü ve solidarist (tesanütçü) organik dayanışma yaklaşımına dayandırmıştır. Baltacıoğlu'nun toplum tasarımı da bu solidarist anlayışın güçlü izleri vardır. Cumhuriyetin her şeyden önce bir eşitlik rejimi olduğunu vurgulayan Baltacıoğlu, şüphesiz sosyalist bir sistemi kastetmiyordu. Cumhuriyetin esasları arasında adalet ve özgürlük ilkeleri de bulunmaktadır. Ancak ona göre modern toplumda eşitlik ilkesinin en büyük düşmanı zenginliğin belirli ellerde temerküzüdür. Böyle bir durumda, zenginliği elinde bulunduran kesimler birtakım imtiyazlar kazanarak toplumun geri kalanı üzerindeki nüfuzlarını artıracaklar, bununla da kalmayıp kendi dışlarındaki kesimlerin yoksullaşmasına yol açacaklardır. Bu, sosyal adaletsizliğe neden olabilecek ciddi bir risktir. O halde, "Cumhurî devlet bu içtimaî haksızlıkları bütün kuvvetiyle tamir ve telâfi etmek mecburiyetindedir. Bunun çaresi içtimaî tesanüt teşkilâtı vücade getirmektir, 'tesanütçülük' müsavatçılığın bir şeklidir. Hastahaneler, sandıklar, süthaneler, aşhaneler, çocukları himaye ve fakara cemiyetleri... hep bu umdenin vücade getirdiği müesseselerdir. Bizde vakıf en ziyade tesanütçülükten kuvvetini alan demokratik bir teşkilâttir. Cumhurî devlet 'muavenet-i içtimaiye' namı altında adalete hizmet ederken bu hizmeti bir yandan da mekteplerinde ve maarifinde tesis etmek mecburiyetindedir. Şöyle ki cumhuriyet içinde fakir bir aile, sırf fakir olduğundan dolayı, evlâdını tahsil ettirmek şerefinden mahrum kalmamalıdır, iptidaîden âliye kadar bütün

¹⁷ H. Bayram Kaçmazoğlu, *a.g.e.*, s. 200.

mektepler tahsile müstait fakir çocuklar için meccani olmalıdır. Devlet, cumhuriyet esasına sadık kalmak mecburiyetiyle talî ve âli tahsilde bourse'lar, vakıflar tesis etmelidir. Bu tesise yalnız devlet değil, belediyeler ve diğer cemiyetler de çalışmalıdır.”¹⁸ Açıkça ki, Baltacıoğlu ve onun kuşağından milliyetçi birçok aydın, Ekim Devrimi sonrası yıllarda sosyalizm seçeneğini bertaraf edebilecek ideal bir ideoloji olarak solidarizme sarılmışlardır. Durkheim'da daha fazlası da vardır. Sosyal düzeni sağlamaya dönük organik dayanışma, işbölümü, çözülme ve ayrışma risklerine karşı toplumun birliğini muhkem kılan frenleyici sosyal normlar vb. Hepsi de devletin, dolayısıyla iktidar elitlerinin denetiminde olduğu için, sınıf farklılaşmalarından kaynaklanan adaletsizlerin de önü alınabilecektir. Buna karşılık elitist bürokrasi gücüne güç katacak, otoriter bir idari yapıya doğru giden yollar açılacaktır.

Gökalp'in, Durkheim okulunda olmayan kültür-uygarlık ayrımı da Baltacıoğlu'nun çeşitli kitap ve makalelerinde sıklıkla işlediği bir çerçeve sunmuştur. Buna göre, uygarlık yenilik ve değişimi, kültür ise değişmeyen “öz değerleri” ifade etmektedir. Eski-yeni, geleneksel-modern, değişim-muhafaza ayrımları da bu teorik ayrımla yakından ilgilidir. Tartışmayı şöyle bir mantıkla yürütür Baltacıoğlu: “... ‘Kültürümüzü muhafaza edelim’ kararından sonra ‘iyi ama, hangi kültürümüz? Kültürün eskisi var, yenisi var’ derler. Bir millet sık sık mevsim değiştiren bir tabiat değildir. Oldukça yaygın bir sanının ve sakat inancın tersine olarak millet fikri ‘duruculuk, değişemiyecilik, ayniyet’ fikridir. Millette değişir gibi gördüğümüz şey öz, kültürün özü değil, medeniyet yani tekniktir. Türk milleti, aynı Türk milleti kalarak, türlü medeniyet şekillerine bürünmüştür. Bu medeniyet değişikliklerine rağmen, Türkün dili, zevki, yemekleri, muşereti, hayat felsefesi -hemen hemen- değişmemiştir. Bizi ilk atalarımız bağlayan inançlar, efsaneler, masallar, sözler, adetler, hatta kuru ilim mantığıyla izahı imkansız prejüjeler vardır. Bunları ne söküp atmak elimizdedir, ne de bu iş faydalıdır. Milli vardığın ilk cevherleri akıl ve teknik alanını aşan, bu derin ve karanlık zihniyette gömülüdür. Türke Türklük, milliyet, neviğ, sonsuzluk halini veren, Türkü hep Türk bırakan, bunlardır. Bu bakımdan kültür milli nevi tayin eder. Bu bakımdan yalnız Türkleri değil, bugünkü Almanları, İngilizleri, Yunanlıları da ilk atalarına benzetmek mümkündür. Sinan her şeyden önce mazidir. Kül-

¹⁸ İ.H. Baltacıoğlu, *Mürebblere*, s. 68.

tür milletin belkemiğidir; çürüyünce millet ayakta duramaz, iki kat olur. ‘Yenilik’ dediğimiz şey, milletin nevini veren bu özün her medeniyet değiştikçe yeni tekniklerle birleşmesiyle olur. Senden önce olanlara bakıyorum: Motiflerini, nizamını, aşiretinin çadırlarından hükümdarlarının mezarlarına kadar yayan, tabiat vergilerini beğenmeyip yepyeni bir dekor, ornanan, mimari alemini yoktan var eden, kızıoğlan kız kalan zevkinin serpintilerini üç kıtanın en uzak kıyı bucaklarına kadar yayan, eski Türk sanatının ulu eserlerini görüyorum. Sinan! Bu tarihi ve ilahi oluşa hiç yabancı değilsin. Kubbelerin aşiret çadırlarının yaygınlığını, ornanmaların hakan kılıçlarının kabzalarını hatırlatmaz mı?”¹⁹

Görüleceği gibi “öz değerler”, milli olan cevheri temsil etmektedir. Bunlar, bir milletin asla vazgeçemeyeceği, yüzlerce yıl boyunca değişmeyen, bozulmadan kalan, kendine has bir ahlak anlayışını, zihniyeti, zevki, hayat tarzını yansıtan ve başka toplumların bağlı oldukları uygarlık alanlarıyla kolay kolay temasa ve karşılıklı etkileşime girmeyecek unsurlardır. Bu unsurların toplamı “geleneği”, başka deyişle “milli kültürü” meydana getirir. Kuşkusuz Baltacıoğlu’nun bu özcü anlayışı sosyolojik ve tarihsel gerçeklerle uyumlanmamaktadır. Toplumlar kendi içine kapalı fanuslar değildir. Toplumlar ve uygarlıklar arasında tarih boyunca görülen karşılıklı ilişkiler, birçok kültürün değişime maruz kalmasına neden olmuştur. Sözgelisi Türklerin Orta Asya’da, İran’da, Hindistan’da, Avrupa’da, Anadolu’daki serüvenleri sonucunda toplumsal örgütlenmeleri birbirinden farklılaşırken, çağlar boyu hep aynı öz değerleri ve kimliği sürdürdükleri nasıl iddia edilebilecektir?

Bir başka büyük çelişki, eserlerinde sürekli olarak “yeni hayat”, “yeni adam/yeni insan” formunu vurgulayan Baltacıoğlu’nun, aynı zamanda “gelenek” kavramına gösterdiği yüksek teveccühle ilgilidir. Hiç dilinden düşürmediği “gelenek” ile “yeni hayat” arasında nasıl uyumlu bir birliktelik olabileceğinin bir açıklaması gerekiyor. İkincisi, daha çok din ile ilişkilendirilebilecek “gelenek” kavramını milli kimlik ve hars (milli kültür) kavramlarına bağlaması, ayrıca din konusunu da önemsemesi, onun “muhafazakâr” bir yaklaşım sergilediği, hatta “Türk muhafazakârlığının öncü ismi” olduğu şeklinde birtakım yanlış anlamalara yol açabilmektedir.²⁰ Halbuki, seçmeci olmayan,

¹⁹ İ.H. Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, s. 49.

²⁰ Benzer bir yaklaşımın örneklerine son dönemde yapılan bazı araştırmalarda rastlanmaktadır. Bkz. Hakan Savaş, “Baltacıoğlu’nda Muhafazakar Eğilimler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Yrd. Doç. Dr. Atilla Doğan, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sos-

daha kuşatıcı okumalar, Baltacıoğlu'nun metinlerinde modernist, yenilikçi yönün çoğu zaman ağır bastığını görmeyi sağlayabilir. Örneğin şu pasaj, modernlik-tarih-gelenek meselesinde nasıl düşündüğünü göstermesi açısından yeterince anlamlıdır: "Milletçe nasıl yenileştikse devletçe de yenileşmek zarurindeyiz. Çünkü yeni hayat milletin nefsinde itimadından doğmuştur, binnaenaleyh ati mutlaka bu nefsin şeref ve izzetine lâyük olacaktır."²¹

GELENEĞİN MODERNLEŞTİRİLMESİNE DAYALI SANAT-ESTETİK ANLAYIŞI

Baltacıoğlu'nun "gelenekçi" yaklaşımının daha belirgin bir biçimde görüldüğü ve pozitivist sosyoloji anlayışından en fazla uzaklaşarak metafiziğe yakınlaştığı alan, sanat-estetik alanıdır. Sanat söz konusu olduğunda, diğer alanlardaki modernist ve inkılapçı duruşunun gevşediği, esneklediği, hatta kimi zaman tutucu bir niteliğe büründüğü görülür. Bu tutumu birçok metninde somut örneklerle görmek mümkündür. Tiyatroda, mimaride, heykelerde, genel olarak plastik sanatların tüm dallarında gelenekten kopulmaması ve Batılı teknikleri alma yoluna gidilmemesi gerektiği uyarısında bulunur. "Örneğin, İstanbul Belediyesi, İstanbul'a Fatih Sultan Mehmet'in bir heykelini dikmeye karar verir ve bunun için uluslararası bir yarışma açmayı düşünmektedir. Baltacıoğlu bu duruma tepki gösterir ve Fatih'in heykelini bir yabancı heykeltıraş yapamaz, bu heykeli yapabilecek Türk heykeltıraşlar vardır. Fatih'in heykelini ancak onu duyabilen Türk ve Müslüman olan bir heykeltıraş yapabilir. Çünkü o heykele bizim duruşumuzu, jest ve mimiklerimizi veremez, yabancı bir heykeltıraş Fatih'in heykeli yerine bir kardinal heykeli yapabilir demektir. Ona göre sanatta sadece teknik yoktur, sanatçının içinde yetiştiği toplumun kültürü, inancı, değerleri, kısacası toplumun her şeyi vardır."²² Onun gözünde milli sanat, motifleriyle, üslup ve teknikleriyle sadece belirli bir millete özgü sanat demek değildir. Farklı milletler arasında teknik açıdan alışverişler mümkündür. Ama milli sanatın, o sanatı

yal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı, Trabzon, 2011; Vural Göral, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt: 5, İletişim Yay., İstanbul, 2009, ss. 608-615; İsmail Safi, "Türkiye'de Muhafazakarlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve 'Muhafazakar Demokrat' Kimlik Arayışları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dan.: Mehmet Ali Ağaoğulları, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2005.

²¹ İ.H. Baltacıoğlu, *Mürebblere*, s. 61.

²² İ.H. Baltacıoğlu, "Fatih'in Heykeli", *Yeni Adam*, 27 Senteşrin 1941, Sayı: 361, s. 2-4'ten aktaran Dikici-Tezci, *a.g.m.*, s. 239-240.

sadece belli bir millete özgü kılan bir karakteri de vardır, o da orijinal ruhu ve yaratıcılık gücüdür. Yine de Baltacıoğlu'nun içine düştüğü yanlgı, milletleri ve milli sanatları başka milletler ve farklı sanat gelenekleriyle karşılıklı etkileşimden yoksun, adeta kapalı bir kutu olarak tasavvur etmeye meyletmesidir. Gerçekte, milletlere has, saf, katışımsız, bozulmamış, tarih-ötesi, aşkın ve değişmez sanatlar olduğu düşüncesi hemen hiçbir sanat tarihçisinin kolay kabul edebileceği bir görüş değildir. Ayrıca, milli sanat tasavvurunun modern bir tasavvur olduğu ve modern milliyetçiliğin bir yansıması olarak belirttiği bir gerçektir. Sözgelisi Osmanlı sanatı modern anlamda "milli" bir sanat olmayıp, birbirinden çok farklı kavim ve uygarlıkların ustalık, beceri ve tekniklerinden etkilenmiş, beslenmiş ama kendine özgü yönler de barındıran bir sanattır. Bu nedenle Türk sanatı denildiğinde Selçuklu veya Osmanlı sanatını da anlamak yanlış olmayacaktır. Ama bu türden bir yargıyı, mükemmel bir saflık varsayımına dayalı etnik-merkezci ya da özcü-kültüralist bir yaklaşımdan özenle ayırt etmek gereklidir. Sanatta taklitçilik eğilimine ve teknikçi yaklaşıma getirdiği eleştiriler konusunda ise Baltacıoğlu'na katılmamak pek mümkün değildir. Her toplumun sanatı, o toplumun kendi yaşam koşullarını yansıtır, tarihsel tecrübelerinin, insan-insan ve insan-doğa arasındaki ilişkilene biçimlerinin izlerini taşır. Bu nedenle taklit eğilimi, en başta sanatsal yaratıcılığı öldüren bir şeydir. Özellikle Batılılaşma döneminde Osmanlı-Türk sanatı kendi kültür geleneklerinden uzaklaşmış ve sanatta Batı'dan taklit eğilimi güç kazanmıştır. Baltacıoğlu, bu durumun aşılması için, sanatta hep özgünlük arayışının ve yenilikçi bir tavrın, çağa uygunluğun şart olduğunu, ama milli kök arayışından da vazgeçilmemesi gerektiğini öne sürmektedir. Aynı görüşünü mimari için de dile getirir: "(...) Bir İlyas Ali, bir Hayrettin, bir Sinan, bir Mehmet Ağa, bir Kasım Ağa vardı. Bunlar mimar idiler. Türk mimarı idiler. Camiler, türbeler, çeşmeler vücade getirdiler. Hep bu eserler Türk oldular. Belki de bir Türkçü, Türkiyatçı değildiler, fakat eserlerine Türklüğün damgasını vurdular. Türk toprakları garp sanatının zevki tarafından istilâ edildiği zamanlar bu üstatların eserleri anlaşılmas oldu. Bu istilâ devrinin sanatkar mantığı şundan ibaretti: Eski Yunanistan sanatı yahut Rönesans sanatı, yahut Barok, Rokoko tarzı en yüksek sanat nevidir. Binaenaleyh sanatın bu yüksek numunelerini taklit etmekten başka bir şey yapılamaz. Hep teceddütçü olan bu adamların misalinden koyu bir muhafazakârlık ve ananeperestlik düsturu çıkarılabilir

mi?"²³ Baltacıoğlu sanatta her türlü yeniliği dışlayan muhafazakâr tutuma, taklitçiliğe olduğu kadar eleştirel bakmaktadır.

Tiyatro alanında çok sayıda araştırmacı bulunan Baltacıoğlu, tiyatroyun pratiğiyle de yakından ilgili olmuş, oyun ve piyesler yazmuş, kuklalar yapmuş, eski ve yeni tarz karagöz motifleri tasarlamıştır. Geleneksel Türk halk tiyatrosunun yaşatılmasına çalışan, bunun için pratik çözümler geliştiren pek az kişi vardır. Türk tiyatrosunun kendi tarihsel geleneğine bağlı kalması gereğini savunmuş, bu anlamda tasfiyeciliğe ve gelenek karşıtı çabalara karşı çıkmıştır. Aslında Baltacıoğlu'nun Türk tiyatrosunda yapmak istediği şey, geleneğe muhafazakârca sahip çıkılması değil, çağın koşullarına ve yeni neslin ihtiyaçlarına uygun bir hale getirilmesiydi. Geleneksel kuklanın nasıl modernleştirilebileceğine ilişkin şu önerilerde bulunmuştur: "1. Temlerini yeni hayatımızdan alarak; 2. Tiplerini yeni hayatımızdan alarak; 3. Dilini ve esprilerini yeni hayatımızdan alarak; 4. Tekniđini olduğu gibi bırakarak; 5. İbiş tipini modern kuklayı geçmişe bağlayan bir halk tipi olarak yerinde bırakarak."²⁴ Geleneksel Türk tiyatrosunun özellikleri hakkında ise, bugün de yararlanılabilecek, değerlendirilebilecek şu bilgileri vermektedir: "Bu tiyatro sanatları şunlardır: Karagöz, ortaoyunu, köy sohbet oyunu, tulúat, meddah. Bu tarihi temaşa şubelerinde bütün milli tiyatro cevherleri vardır. Bu Türk temaşa neveleri incelenince temelli karakterlerle her milletin tiyatro geleneklerinden ayrılır. Benim yaptığım incelemelere göre Türk temaşasının temelli karakterleri şunlardır: 1. Türk temaşası temleri hep sosyaldir. Ferdi temlere ya hiç yer verilmemiş ya da az yer verilmiştir. 2. Türk temaşasında tipler genel olarak generik tiplerdir. Özel tiplere ya hiç yer verilmemiş, ya da pek az yer verilmiştir. 3. Türk temaşasında iki generik tip hemen bütün temaşa nevelerimizde çarpışır: Normal tip ile anormal tip, Karagöz, Kavuklu, İbiş, Kelođlan normal tiplerdir. Kolektif hayat dehasını taşırlar. Hacivat, Piřekar, Bey anormal tiplerdir. 4. Türk temaşasının temel bünyesi diyalogdur. Halk tipi bu diyalogda birinci kişi yerindedir. 5. Türk temaşası komediye dayanır, dramdan, trajediden kaçır. 6. Türk temaşasında tem, hayat anlayışı son derece iyimserdir. Neře bu hayatın özüdür. Alemi bir imkan alemi olarak görür. Finalde hep adalet belirir. 7. Türk temaşası tekniği sürrealisttir. Bu teknik realizm hele natüralizm ile taban tabana zıddır. Sahne, dekor, pitoreski kabul etmez. Perdede olsun, meydanda olsun, sahnede olsun, "Tayyı za-

²³ İ.H. Baltacıoğlu, *Mürebblere*, s. 221-222.

²⁴ İ.H. Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, s. 140.

man” ve “Tayyî mekan”, bu sürrealizmin iki kanunudur. 8. Türk teması aksiyonu müzik ve dansla birleştirir. Aynı zamanda ritmiktir. 9. Türk teması halkla kaynaşır, kolektiftir. Sahne dekor ve pitoresk yokluğundan dolayı publiğin muhayyilesini çalıştırır, publiği aksiyonuna katar. 10. Türk teması konstrüksiyonisttir: sözle anlatım yerine eylemlerle anlatımı kullanır. Karagöz, ortaoyununda olduğu gibi ki tavsif ve tasvir edecek yerde doğrudan doğruya işler ve taklit eder. 11. Metin ezberciliğine değil, irticale, tulûata dayanır. Yazılı metinleri bir hafıza konusu olarak değil, bir proje, bir yön olarak alır, kullanır. 12. Türk temasında temsil gerçek hayatın bir süresidir. Halkevlerimizin yapacağı şey, bu tarihi ve eşsiz tiyatro geleceğimize dört elle sarılmak olabilir. Daha ileri atılmak için önce gerileyip hızlanmak gerektir. Kültür alanında her milli reforma halk geleneklerine sırtını dayamakla başlamıştır. Rönesans ile romantizm tarihte bu iddianın misali değil midir?”²⁵ Bu açıklamaların arka planındaki derinliğe vakıf olduğu takdirde, son yüzyılda Türk tiyatrosuna yönelik yapılan zorlama ve müdahalelerin nelere yol açtığı, tiyatro-toplum bağlantısının kopma noktasına gelişinin bedeli daha iyi fark edilebilir.

SONUÇ YERİNE

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, çok yönlü bilimsel ve sanatsal faaliyetleriyle, istikrarlı gazeteciliğiyle, adanmışlığı, enerjisi ve üretkenliğiyle, hiç kuşkusuz çağdaş Türk düşünce hayatında yer etmiş çok önemli ama unutulmaya yüz tutmuş bir simadır. Son yıllarda geçmiş döneme -özellikle de II. Meşrutiyet dönemi ve Tek Partili yıllara- dair sosyal bilimsel araştırmaların artmasına bağlı olarak Baltacıoğlu gibi şahsiyetlerin de yeniden hatırlanmaya başlanması olumlu bir gelişmedir. Ancak bu şahsiyetlere ilişkin yapılan gerek yaşamöyküsel gerekse metinsel araştırma ve okumaların belirli bir eleştirelilik barındırdığı, bunun yanı sıra bu eleştireliliğin kimi zaman bir tür olumsuzlama veya karalamaya dönüştüğü görülmektedir. Belirli bir döneme yönelik topyekun olumsuzlayıcı yaklaşımlar o dönemde yaşamış kişilere de yansıtılmaktadır. Bu yaklaşımın son dönemde entelektüel gündemin baş sırasına oturmuş olan modernite eleştirileriyle ilişkili olduğunu saptamak güç değildir. Ancak Türk modernleşmesi masaya yatırılırken, modernleşme sürecinin bugün de devam etmekte olduğu göz ardı edilmektedir. Geçmişteki modernleşme tasarımı ve pratiklerinde görülen aksaklık, eksiklik, yetersiz-

²⁵ İ.H. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 129-130.

lik veya başarısızlıklar sergilenirken, neredeyse iki yüz yıla yayılan modernleşme sürecinin kazanımları görmezden gelinmektedir. Böylece geçmiş eleştirisi günün tasarım ve pratiklerinin doğrulanmasına, haklılaştırılmasına dönüşmektedir. Başka bir deyişle Türkiye'nin modernleşme sürecinin halka ve safhaları ya da kırılma noktaları arasında bir süreklilik bağı kurulamamaktadır. Her yeni safhada geçerlilik kazanan eğilimler, bir önceki safhada hakim olan eğilimleri topyekun reddetme noktasına varmaktadır. Geçmiş dönemler, safhalar hakkında topyekun olumsuz yargılar geçerlilik kazanınca ise, Baltacıoğlu gibi, hem imparatorluğun son dönemine hem de Cumhuriyetin büyük bölümüne tanıklık etmiş aydınların sağlıklı değerlendirilmesini yapmak güçleşmektedir. Gelenek ile modernlik arasındaki ilişki sorununu kendi çağının koşul ve olanakları çerçevesinde çözmeye çalışmış olan ve hayatının büyük bölümünü buna adayan bir aydını aşırı genellemelerle değerlendirmekten kaçınmak uygun olacaktır. Baltacıoğlu'nun bilimsel ve sanatsal faaliyetlerini Türkiye'nin modernleşme pratikleri çerçevesinde ele aldığımızda, geleneksel ile modern olan arasında bir denge kurmaktan çok, "modernlik lehine geleneği dönüştürme" çabası içinde olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Onun "gelenek" tasavvuru doğrudan doğruya modernleşme tasarımına bağlıdır. Geleneği, muhafaza edilmesi gereken, donmuş bir kalıp olarak görmemiştir. Geleneğe dair yeniden-inşacılığının leitmotivi, katıksız bir muhafaza arzusu değildir. Aksine, geleneği, diğer bir deyişle "milli kültür"ün toplamı saydığı şeyi, kendi çağının modernleşme perspektifine ve yönelimine uyumlu kılmaktır. Pedagoji ve sosyoloji alanına çalışmalarında ve akademik nitelik taşımayan eserlerinde bu tavrı daha belirgin iken, estetik ve sanata dair çalışmalarında daha az belirgindir. Baltacıoğlu'nun, geleneği yapıbozumuna uğratarak millileştirme ve modernleştirme çabasını "muhafazakâr", "sağcı" bir yaklaşımın tezahürü ya da İttihatçıların ve CHP'nin radikal modernleşme anlayışından "sapma"nın işareti olarak okumak doğru olmayacaktır. Tam tersine, Baltacıoğlu, modernleşmeye yön veren öncü kadroların program ve uygulamalarına mümkün mertebe destek vermiş ve hayatı boyunca da bu tutumundan ciddi sayılabilecek bir sapma göstermemiştir. Muhafazakâr bir figür olarak sayılacaksa, bunun için kanıtları "yenilikçi", "inkılapçı", "ihtilalci" görüşlerinden ziyade, ideolojinin/siyasetin hep merkezinde kalmaya özen gösteren esnek ve uyumcu tutumunda aramak daha doğrudur. ▽

KAYNAKLAR

- AYTAÇ Kemal, "İsmayıl Hakkı BALTACIOĞLU", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 1984, s. 237-239.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, "Hayatım", *Yeni Adam*, Sayı: 356, 23
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, *İçtimai Mektep*, 2. Basım, Maarif Matbaası, Ankara, 1942, s. 3.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, *Mürebblere*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, *Halkın Evi*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 125.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, *Pedagojide İhtilal*, İstanbul, 1964, s. 6.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, "Fatih'in Heykeli", *Yeni Adam* 1941, Sayı: 361,
- BAYRAKTAR Levent, "İsmayıl Hakkı BALTACIOĞLU (1886-1978)", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler - Eserler) I*, Der. M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yay., Ankara, 2008, s. 408.
- DARENDELİOĞLU İlhan; *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri'nden aktaran Yalçın Küçük, Aydın Üzerine Tezler*, C. 4, Tekin Yay., İstanbul, 1990.
- KAÇMAZOĞLU H. Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Kitabevi, İstanbul, 2010 içinde "Bir Sosyolog ve İdeolog Olarak İsmayıl Hakkı BALTACIOĞLU", ss. 187-260.
- NESİN Aziz, *Ah Biz Ödlek Aydınlar*, İstanbul, 1995, s. 36.
- TEZCİ Erdoğan, "İsmayıl Hakkı BALTACIOĞLU'NUN Sanat, Sanat Eğitimi ve Milli Sanat Hakkındaki Düşünceleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2002, s. 236.
- TÜRKKAN Yasemin, "Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008.

